

У сучасних умовах, у відповідності з деякими теоретичними поглядами, саме технологічні (С. Лідер), конкурентні (М. Портер) фактори формують переваги у світогосподарських зв'язках, сприяють збільшенню їхніх масштабів, створюють передумови для більш тісних господарських зв'язків інтегрального характеру між країнами чи групами країн [3].

Як показала практика ЄС та інших інтеграційних угруповань, ефективна інтеграція можлива лише за наявності трьох основних об'єктивних передумов.

По-перше, необхідний достатньо високий рівень розвитку промисловості і диверсифікації виробництва, що робить національні господарства взаємодоповнюючими, все більш зацікавленими у співпраці один з одним. Інтеграція можлива і необхідна лише між країнами, що мають розвинену обробну промисловість, особливо високотехнологічні галузі.

По-друге, навіть індустріальні країни інтегруються лише за умови, що їх економіка є не командно-адміністративна і централізована, де діють штучні ціни, квазігроші, планові витрати виробництва і державна монополія зовнішньої торгівлі, а ринкова і децентралізована. Без ринкового механізму немає економічної інтеграції.

По-третє, інтеграція можлива лише за наявності у державах-партнерах високорозвинутої політичної демократії, здатної враховувати і забезпечувати економічні, соціальні і культурні інтереси різних груп населення і гарантувати верховенство права.

Інтеграційні процеси проходять найбільш активно між країнами, які знаходяться приблизно на однаковому рівні економічного розвитку. Спроби об'єднань інтегрального типу між індустріальними країнами і країнами, що розвиваються, хоч і мають місце, проте знаходяться на ранньому етапі становлення, не дозволяючи поки що зробити однозначні висновки про ступінь їх ефективності. У випадку через початкову несумісність господарських механізмів об'єднання звичайно починаються з різного виду переговорів про встановлення асоціацій, спеціального партнерства, термін дії яких розтягується до тих пір, поки у менш розвиненій країні не будуть створені ринкові механізми, які однакові за ступенем зрілості з механізмами вже "інтегрованих" країн.

Велике значення відіграє наявність тривалого періоду економічного співробітництва певної групи країн. Інтеграція як продовження взаємодії свідчить про її нову вищу якість. У даному контексті істотними є географічна близькість, наявність спільних кордонів. Більшість інтеграційних об'єднань світу брали початок із кількох сусідніх країн, розташованих на одному континенті, у безперечній близькості один від одного. До цієї групи країн — інтеграційного ядра, — що стали ініціаторами інтеграційного об'єднання, приєднувались інші сусідні держави [2].

Економічна інтеграція повинна вирішити ряд конкретних проблем, які реально наявні в інтегруючих країнах. Тому постає важливість чиннику спільності економічних та інших проблем в області розвитку, фінансування, регулювання економіки, політичного співробітництва тощо. Очевидно, через те, що, наприклад, країни, в яких головна проблема — створення основ ринкової економіки, не можуть інтегруватися з

державами, в яких розвиток ринку досягнув такого рівня, що потребує введення спільної валюти.

На нашу думку, створення зони вільної торгівлі можливе між країнами, які вбачають у цьому перспективу істотного зростання торгівлі. Згідно з економічними теоріями міжнародної торгівлі, необмежена вільна торгівля дає країнам, що беруть участь, можливість спеціалізуватися на виробництві тих товарів і послуг, які вони виробляють найефективніше. Згідно класичної теорії відносних переваг Рікардо, така економічна стратегія принесе країнам-учасникам найбільшу вигоду.

Перехід до режиму вільної торгівлі можливий між країнами, які не відчувають "інвестиційного голоду". В умовах дефіциту інвестицій на території країн, які планують створити зону вільної торгівлі, можливі ситуації, коли у відповідь на появу у вітчизняному підприємстві зарубіжного інвестора, його конкуренти в інших країнах-партнерах стосовно створення ЗВТ наполягатимуть на введенні протекціоністських заходів для свого захисту.

Створення зони вільної торгівлі найбільш імовірно між країнами, які не мають один до одного істотних торговельних претензій. У результаті, існує небезпека перейти від зони преференційної торгівлі до системи взаємних ембарго з незначними винятками [1].

Розглядаючи причини підписання угоди про вільну торгівлю, не можна не помітити, що кожна зі сторін, що бере участь в інтеграційному процесі, має свої власні інтереси і намагається розв'язати внутрішні проблеми. Таких причин існує велика кількість, зокрема, бажання одержати доступ на зарубіжний ринок збуту для вітчизняних виробників, а також доступ до дешевших виробничих ресурсів, поліпшити умови торгівлі, зменшити транспортні витрати, видатки на оформлення різних ліцензій і сертифікатів, витрати на виробництва, досягти стійкого економічного зростання, створення сприятливого середовища для прямих зарубіжних інвестицій. Не менш важливими є й неекономічні цілі, як-от: налагодження більш дружніх взаємовідносин із країнами-сусідами, зміцнення співпраці в культурній, науковій, соціальній і політичній сферах, збільшення свого впливу на світовій політичній і економічній арені, оскільки до подібних співтовариств прислухаються набагато більше, ніж до окремих країн. Крім того, багато менш розвинених країн бачать в інтеграції спосіб залучення до економічного і технологічного досвіду багатших сусідів, а також гарантію політичної і економічної стабільності в процесі ринкових реформ.

Крім всього вищевказаного, інтеграція одних країн створює декілька ефектів, які сприяють залученню нових учасників у цей процес [4]. Перший ефект називається демонстраційним і полягає у тому, що в державах-учасниках інтеграційного процесу звичайно спостерігаються позитивні економічні ефекти, такі як збільшення темпів економічного зростання і зайнятості, зниження інфляції та інвестиційний бум. Це призводить до того, що країни-сусіди даної зони вільної торгівлі теж хочуть скористатися плодами інтеграції, навіть не маючи для цього належних передумов. Другий ефект — "ефект доміно": після того як більшість країн того чи іншого регіону стали членами інтеграційного об'єднання, інші

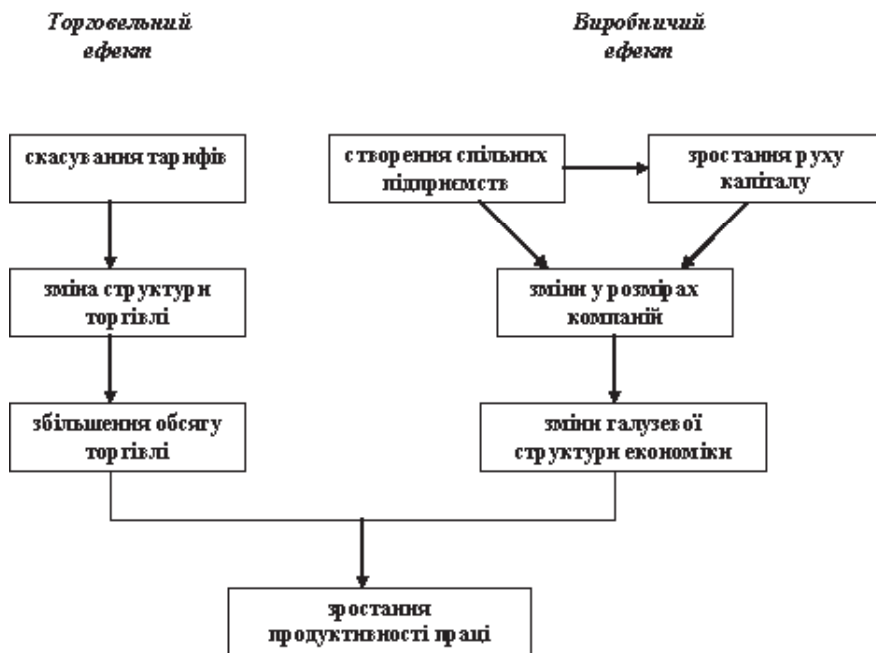

Рис. 1. Торговельний і виробничий ефекти економічної інтеграції

Складено за: [2].

країни, які залишились, безперечно, відчувають певні труднощі, пов'язані з переорієнтацією економічних зв'язків країн, які залишились поза інтегрованим простором. Деякі з них, навіть не маючи суттєвого первинного інтересу щодо інтеграції, висловлюють зацікавленість у приєднанні до зони вільної торгівлі просто через небезпеку залишитися поза ними.

Сучасні погляди на міжнародну економічну інтеграцію, які відносяться до традиційної теорії, виходять при аналізі практично лише з економічних вищезазначених передумов. Проте існують представники інших теоретичних шкіл, які висувають в якості домінуючих факторів економічної інтеграції позаекономічні фактори: забезпечення надійної обороноздатності, престижу вступу в "елітний клуб" тощо. Не відкидаючи важливе значення політичних чинників, навряд чи можна відводити їм домінуючу роль у процесі міжнародної економічної інтеграції.

Відомий інший підхід: створення ЗВТ дозволяє учасникам поставити спільну ціль і разом її досягнути (ріст виробництва, соціальна стабільність тощо). У цьому випадку акцент здійснюється на зростання значення держави у вирішенні завдань економічної інтеграції, коли саме її зусиллями створюється загальний ринок, приймаються оптимальні завдання, що забезпечать виробництво товарів і послуг.

П. Робсон та А. Ругман вважають, що країни прагнуть створити зону вільної торгівлі лише задля подолання "фактору обмеженості" (сировина, інші фактори виробництва), для забезпечення кращих умов застосування обмежених ресурсів. У результаті виникають умови для збільшення виробництва, кращого використання статистичних (розміри підприємств) і динамічних (вчитися виробляти) факторів, що забезпечують зростання масштабів ринку, покращення організації виробництва, розвитку товарної диференціації [3].

На нашу думку, у науковій літературі не до-

статньо представлені розробки щодо часових факторів створення зони вільної торгівлі. Вважається, що на різних етапах розвитку національної економіки оцінюють "за" і "проти" інтеграції, оскільки на варіант відповіді впливають не лише економічні фактори, а й цілий набір політичних, псевдополітичних, об'єктивних, псевдооб'єктивних чинників.

Залежно від передумов, які існують у межах кожної одиниці, що інтегрується, і між ними усіма процес інтеграції може досягти успіху, а може зазнати й невдачі. Ці передумови К. Дойч поділяє на чотири групи:

- 1) взаємна відповідність частин, що мають інтегрувати;
- 2) сумісність їх цінностей;
- 3) взаємна відповідальність;
- 4) певна ступінь спільної ідентичності або лояльності.

Всі ці групи передумов можуть взаємодіяти і посилювати одна одну. Водночас К. Дойч досліджує

й уточнює умови успішного розвитку інтеграційних процесів, головними серед яких є: взаємна сумісність норм політичної поведінки; більш високе економічне зростання порівняно з сусідніми територіями; розширення політичних та економічних еліт; різноманітність і масштабність потоку взаємної інформації; взаємне передбачення поведінки всіх учасників та ін. [5].

У найбільш загальному вигляді економічна інтеграція характеризується двома основними наслідками, які ще називають статичними ефектами інтеграційного процесу. Унаслідок створення зони вільної торгівлі реалізація принципу взаємної вільної торгівлі веде до зростання товаропотоків між її членами. Цей результат називається ефектом розширення торгівлі (trade creation). Разом з тим, протекціонізм у відносинах з третіми країнами та інтенсифікація взаємного товарообороту в межах інтеграційного угруповання призводить до певного згортання торговельно-економічних відносин між ними та членами об'єднання. Такий результат в економічній науці називається ефектом згортання торгівлі з третіми країнами (trade diversion) [7].

Розширення торгівлі має місце тоді, коли економічна інтеграція веде до зміни походження продукту, тобто товар, виготовлений національним виробником при більш високих витратах, замінюється аналогічним продуктом, виготовленим в іншій країні-члені зони вільної торгівлі, але при менших витратах ресурсів. Така заміна є, без сумніву, кроком у напрямі розподілу ресурсів між галузями з використанням механізму вільної торгівлі. А це потенційно сприяє підвищенню добробуту країни.

Ефект згортання торгівлі з третіми країнами має місце тоді, коли імпорт товару з низькими видатками виробництва з цих країн замінюється імпортом товару з порівняно вищими видатками виробництва з країною членом об'єднання. Така заміна означає відхід від розподілу ресурсів через

механізм вільної торгівлі і, відповідно, веде до зменшення добробуту. Оскільки ці два ефекти мають місце одночасно, то економічну інтеграцію можна оцінювати як певний субоптимальний стан: оскільки економічна інтеграція являє собою частковий рух у напрямі до вільної торгівлі, то можливість окремої країни отримати вигравш від цього процесу являє собою емпіричну проблему.

Необхідно також відзначити, що крім статичних ефектів, які реалізуються у формі зміни структури зовнішньоторговельних потоків окремої країни і, відповідно, рівня її добробуту, інтеграційний процес багато в чому трансформує загальні умови та параметри функціонування національної економічної системи. Так, трансформація є суто результатом участі країни в тому чи іншому інтеграційному об'єднанні, а її наслідки в економічній літературі називаються динамічними ефектами економічної інтеграції.

Зменшення (або повне скасування) обмежень руху товарів та факторів виробництва веде до створення більш конкурентного середовища для національних виробників та зменшує рівень їх монопольної влади на внутрішньому ринку порівняно з доінтеграційним періодом.

Разом з тим можливість безперешкодного виходу виробників окремої країни на внутрішній ринок інтеграційного угруповання потенційно сприяє реалізації ефекту економії на масштабах виробництва певних експортних товарів. Така економія виникає внаслідок або збільшення масштабів виробничо-комерційної діяльності національної компанії, або зменшення вартості виробничих ресурсів. Але в будь-якому випадку економія на масштабах виробництва зумовлена розширенням масштабів економічної діяльності завдяки участі країни у зоні вільної торгівлі.

Серед наслідків створення зони вільної торгівлі слід назвати також зростання мобільності факторів виробництва у межах зони інтеграції. Внаслідок цього капітал та праця можуть переміщуватись із галузей, де вони знаходяться у надлишку, до тих секторів економіки, які відчувають дефіцит цих виробничих ресурсів. А це, згідно з мікроекономічною теорією, веде до зростання економічної ефективності виробництва та, відповідно, збільшення віддачі на кожний виробничий ресурс, що застосовується в межах даного інтеграційного блоку.

Економічна інтеграція сприяє зростанню інвестицій в економіку країн-членів об'єднання з внутрішніх і зовнішніх джерел. Активізація інвестиційного процесу зумовлюється структурними змінами у виробництві та споживанні, внутрішньою та зовнішньою економією на масштабах виробництва, а також зростанням доходу та реального попиту. До того ж, як свідчить практика, ділові кола третіх країн зацікавлені у вкладенні коштів у розвиток виробничих потужностей на території держав-учасниць економічного блоку, щоб обійти торговельні бар'єри та інші обмеження, які застосовуються проти

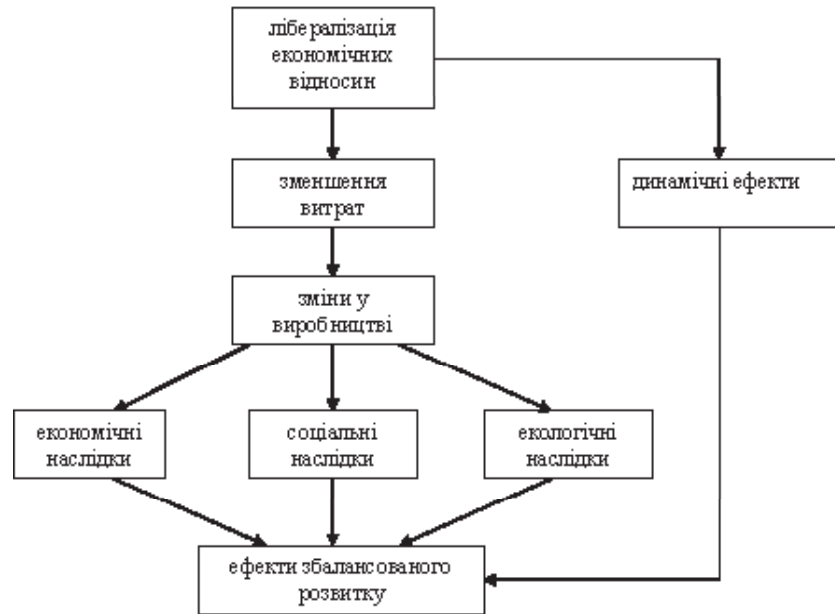

Рис. 2. Ефекти збалансованого розвитку зон вільної торгівлі

Розробка автора.

аутсайдерів [6].

Ще одним чинником, що стимулює інвестування, є лібералізація ринку капіталів. Серед позитивних ефектів лібералізації ринків капіталу, окрім підвищення рівня суспільного добробуту, можуть проявитись ефекти реструктуризації, креації та переміщення потоків капіталу і праці. Подальше підвищення рівня розвитку інтегрованого фінансового ринку може призвести до трансферу попиту і пропозиції до фінансових центрів (ефект просторової концентрації Кіндлебергера) [2].

Із досвіду західноєвропейської інтеграції та відповідно до проведених на цьому ґрунті досліджень можна стверджувати, що прямі іноземні інвестиції суттєво залежать від торгівлі. Вони стрімко зростали після ліквідації внутрішніх митних тарифів. Установлено, що залежність між торгівлею (детермінуючий фактор) та прямими інвестиціями має нелінійний характер. Необхідною умовою розвитку прямих іноземних інвестицій є досягнення певного мінімального рівня торговельних зв'язків, що свідчить про комплементарність цих потоків [4].

Ще одну особливість розвитку інвестиційної діяльності в умовах посилення інтеграції відзначив Кіндлебергер Ц., який за аналогією до ефектів (рис. 1) економічної інтеграції виділяє створення та переміщення інвестицій.

Торговельний ефект полягає у скасуванні тарифів, що у свою чергу, впливає на зміну структури торгівлі, збільшення обсягів торгівлі між країнами, що інтегруються.

Виробничий ефект — економічна інтеграція сприяє створенню спільних підприємств між країнами-партнерами, зростання руху факторів виробництва, перш за все, капіталу, змінюються галузева структура економік країн, розширюється виробництво.

Торговельний і виробничий ефекти спричиняють зростання продуктивності праці країн, що інтегруються.

На нашу думку, у сучасних умовах розвитку світової економіки слід виділити ефекти збалансованого розвит-

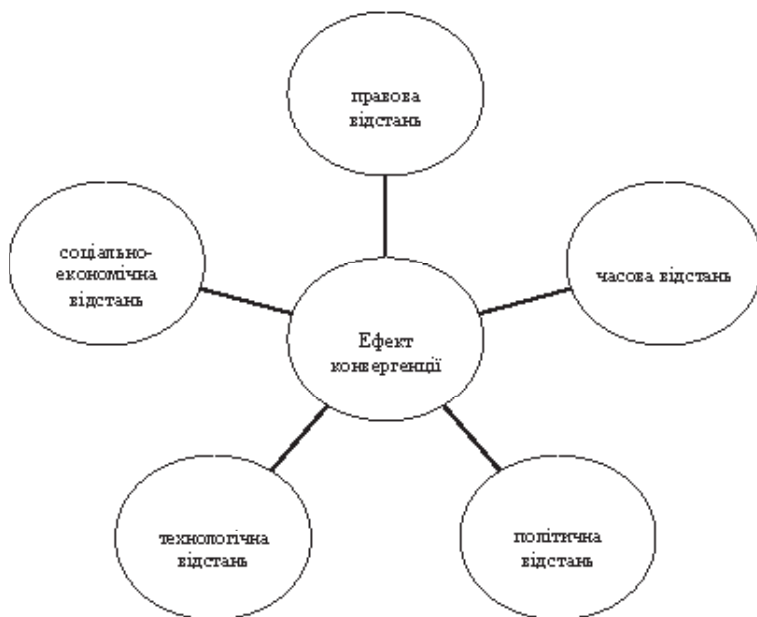

Рис. 3. Види конвергенції між країнами, що інтегруються у зону вільної торгівлі

Розробка автора.

ку зон вільної торгівлі (рис. 2).

Ці наслідки пропонуємо поділити на три групи: екологічні, соціальні, економічні.

Зона вільної торгівлі у сфері поліпшення умов торгівлі не має прямого впливу на якість довкілля; проте можливий опосередкований вплив через розширення виробництва певними галузями економіки, розвиток яких однозначно прискориться після переходу до режиму вільної торгівлі (наприклад, порівняно висока поточна адаптованість металургійної галузі до європейських вимог і високий попит на метали в ЄС сприятимуть розвитку цієї галузі).

Соціальні наслідки впровадження вільної торгівлі залежать від досягнутих економічних результатів, адже обсяг ресурсів, спрямованих на вирішення соціальних питань, залежатиме безпосередньо від національного доходу.

Економічні наслідки впровадження зони вільної торгівлі можна наближено описати змінами макроекономічних показників: ВВП, індекс споживчих цін, обмінний курс, баланс торгівлі товарами та послугами, державні фінанси, рівень безробіття.

До наслідків економічної інтеграції пропонуємо віднести ефект конвергенції між країнами, що інтегруються, який розуміємо як зменшення відстаней між партнерами у соціально-економічній сфері, правовій, політичній, технологічній та часовій (рис. 3).

Вважаємо, що найбільший вплив на розгортання інтеграційних процесів має зменшення соціально-економічної відстані, адже першопричинами створення інтеграційних угруповань є економічні передумови. Соціально-економічна відстань характеризується сукупністю соціально-економічних індикаторів, а саме: різницею у рівнях доходу на душу населення, середньорічною інфляцією, індексом лібералізації економіки, митними і нетарифними бар'єрами на торгівлю, витратами на транспортування.

Політична відстань оцінюється рівнем демократизації

суспільства, політичною ситуацією в країні, виконанням представницьких функцій органами держави. Правова відстань полягає у відмінностях між законодавствами країн, їх суперечливий характер, часова — кількістю років необхідних країні, щоб досягти критеріїв конвергенції. Технологічна відстань характеризує різницю у рівнях технологічного розвитку країн.

Таким чином, для участі в інтеграційному процесі мало одних добрих намірів і бажання співпрацювати. Важливо мати багато загальних рис у всіх сферах, так зване ядро інтеграції, яке означає зближення економік країн-членів на основі цілеспрямованого державного регулювання.

ВИСНОВКИ

У всіх випадках створення зони вільної торгівлі спричиняє за собою позитивні і негативні наслідки. Головною перевагою, яку отримує країна від створення зони вільної торгівлі, є збільшення торговельного обороту. У свою чергу, це призводить до зростання валового внутрішнього продукту країни. Скасування торговельних бар'єрів вплине на неконкурентноспроможні галузі вітчизняної економіки. У той же час ці втрати в структурі вітчизняного ВВП будуть компенсовані розширенням ринку збуту для конкурентноспроможних галузей вітчизняної економіки. Позитивними ефектами є розширення внутрізональної торгівлі; конкуренція, внаслідок чого долається низький рівень економічного розвитку того чи іншого регіону, підвищується роль останнього у загальному зовнішньоторговельному обороті.

Література:

1. Андрійчук В.Г. Детермінанти формування торговельної політики України: регіональний аспект / В.Г. Андрійчук // Збірник наукових праць ЛНТУ. — Вип. 5 (19). Част. I. — Луцьк, 2008. — С. 22—31.
2. Бураковський І. В. Дослідження економічних передумов та оцінка можливих наслідків створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС / І. В. Бураковський. — Київ: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій (ІЕД), 2006. — 165 с.
3. Гэлбрейт Дж.К. Новое индустриальное общество / Дж.К. Гэлбрейт. — М.: Прогресс, 1969. — 568 с.
4. Долішній М.І. Внутрішньодержавна і міжнародна регіональна інтеграція в Україні: головна мета і цілі розвитку / М. І. Долішній // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Інститут регіональних досліджень. — Львів. — 2009. — С. 8—12.
5. Товарна структура зовнішньої торгівлі України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Шнирков О.І. Політика ЄС у сфері міжнародної торгівлі: особливості сучасного етапу / О.І. Шнирков // Економічний часопис. — XXI. — 2004. — № 5. — С. 6—10.
7. Щебарова Н.Н. Развитие глобализации через либерализацию региональных экономических связей /